

Executant:
**INSTITUTUL NAȚIONAL al
PATRIMONIULUI**

Finanțator: **MINISTERUL CULTURII ȘI
PATRIMONIULUI CULTURAL NAȚIONAL**
Beneficiar: **MCPCN**
Obiectiv: **Hanul Gabroveni, str. Lipscani nr. 86-
88, Sector 3, București**
Faza: **Cercetare arheologică preventivă**

**RAPORT TEHNIC
DE
CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ**

STAȚIUNEA:

Centrul Istoric București.

OBIECTIVUL:

Fostul „Hanul Hagi Tudorachi”, supranumit acum „Hanul Gabroveni”, str. Lipscani nr. 86-88 și str. Gabroveni nr. 51-53, Sector 3, București.

CAMPANIA:

20 iulie – 6 septembrie 2010.

COLECTIVUL:

Emil LUPU (responsabil științific), Cosmin MOISE, Ciprian SANDU, Raluca IOSIPESCU (membri).

CARACTERUL CERCETĂRII:

A treia campanie de cercetare arheologică efectuată în sectorul „Strada Lipscani” și „Strada Gabroveni”

DATE PRIVIND OBIECTIVUL :

Clădirea care este acum denumită „Hanul Gabroveni”, conform Listei Monumentelor Istorice din 2004, nu a purtat de fapt niciodată acest nume, de la construire și până la redactarea primei liste a monumentelor, din anul 1976. Pe amplasamentul de la numărul poștal 86 (strada Lipscani) și 51 (strada Gabroveni), existau în secolul al XVIII-lea două clădiri, la distanță de

aproximativ 10 metri una de cealaltă. Cea cu fața la strada actuală Gabroveni (pe atunci ulița din dosul Curții Domnești), era mai mare și aparținea familiei negustorului Tudor Hagi Tudorachi (1768-1848). După marele incendiu din aprilie 1847, Constantin Hagi Tudorachi (fiul lui Tudor), cumpără proprietățile unor vecin armeni (Hagi Kervorok și Hagi Agop) și posibil cea a lui Ghinea Șalvaragiul, construind actuala clădire (la nivel de pivnițe și parter)), înaintea anului 1852, când ea deja apare pe planul Borroczyn. Pe atunci purta denumirea de „Hanul Hagi Tudorachi”) și era construită asemănător „Hanului cu Tei” de pe aceeași arteră comercială.

Înainte de anul 1871 clădirea și-a schimbat destinația, fiind denumită „Pasajul Comercial (Planul orașului București redactat de maiorul Pappazoglu, în anul 1871). Probabil că era deja preluată de către frații Ascher, care au transformat-o în sediu pentru mai multe bănci. Înainte de anul 1900 a suferit o importantă modificare prin adăugarea unui etaj, deasupra corpurilor de sud și nord; probabil că extinderile respective au folosit băncii Marmorsch-Blanck, care a avut aici unul din sedii până în anul 1925. Până la etatizarea sa în 1950, clădirea a ajuns în proprietatea lui Constantin Cavali; apoi a intrat în proprietatea CENTROCOOP care a încercat în repetate rânduri să obțină demolarea clădirii. După abandonarea clădirii, au fost realizate sprijiniri de urgență în anul 1998 și incendiată în anul 1999.

În literatura de specialitate de după anul 1977, clădirea a fost asociată cu fostul han Gabroveni, aflat pe aceeași stradă, dar pe cealaltă parte, transformat după anul 1900 în „Hotel Universal”.

Prin urmare, denumirea istorică corectă a acestei clădiri ar trebui să fie „Hanul Hagi Tudorache”, iar datarea sa corectă este mijlocul secolului al XIX-lea.

ISTORICUL CERCETĂRII:

Primele cercetări arheologice au fost efectuate între anii 1967 și 1974, în interiorul fostului „Han Hagi Tudorachi”, de către Panait I. Panait. În anul 2008 a fost realizată o săpătură arheologică pe tot traseul străzilor Lipsani și Gabroveni, cu această ocazie fiind surprinsă prezența unei intrări vechi în pivniță, dinspre strada Lipsani.

SĂPĂTURA:

Au fost efectuate opt secțiuni arheologice și zece casete.

SCOPUL SĂPĂTURII:

În această campanie a fost urmărită:

- stabilirea planimetriei acestei clădiri.
- datarea ei cât mai strictă și stabilirea eventualelor etape constructive.
- recuperarea eventualelor complexe arheologice mai vechi.

STRATIGRAFIA OBIECTIVULUI

Există trei zone cu stratigrafie total diferită, una de cealaltă. Prima este cea a spațiului viran de la nr. 88. Cercetarea arheologică realizată prin trei secțiuni a stabilit că practic întreg perimetrul este alcătuit dintr-un strat foarte gros de moloz, rezultat din demolarea clădirilor existente anterior și din umplerea cu el a fostelor pivnițe. Stratul este gros de peste 2,5 m (față de nivelul de călcare actual).

A doua zonă este cea a parterului fostului han (zona traveei centrale). Sub nivelul de călcare actual, reprezentat de cuburi bazaltice așezate la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost descoperit *in situ* un nivel de construire al etajului, ce suprapune un pavaj anterior, realizat din bolovani de râu. Acolo unde pavajul a fost demontat, apare un strat de moloz de demolare și un strat gros de pământ purtat cu fragmente de cărămizi și mortar, aparținând unei nivelări de secol XIX. El se așeza pe o șapă groasă de mortar din var și nisip, aparținând unei etape vechi de construire (probabil de secol XVIII sau început de secol XIX), sub care nu a coborât intervenția arheologică.

A treia zonă este cea din corpurile de pivnițe (traveea estică și cea vestică). Aici situația stratigrafică a fost tragic simplificată cu ocazia decapărilor executate în anii 1997-1998 (probabil fără supraveghere arheologică). S-a constatat că aproape toată suprafața a fost decapată, până sub nivelul de construire al pivnițelor, în toate zonele cercetate. Această „sistematizare verticală” a dus la dispariția tuturor straturilor arheologice cu excepția părților inferioare ale unor complexe medievale, anterioare clădirilor de zid.

DESCRIEREA SĂPĂTURII

În curtea actuală, aflată la nr. poștal 88, au fost realizate trei secțiuni.

Secțiunea I a fost realizată aproximativ paralel cu peretele estic al hanului, la aproximativ 2/2,60 metri de acesta, începând de la frontul spre strada Gabroveni, pe o lungime de 20 metri. În capătul de sud al acesteia a fost practică Caseta 1, până la relația cu peretele estic al hanului, după descoperirea unei structuri de zidărie, aparținând pivniței de sfârșit de secol XIX a magazinului ce a funcționat la strada Gabroveni. aceasta era alcătuită din cărămizi ștanțate, produse începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Secțiunea II a fost efectuată aproximativ perpendicular pe axul longitudinal al străzii Lipscani și la 3,50 metri de calcanul estic al hanului, fiind descoperit peretele de nord al pivniței fostului magazin „Papagalul”, aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Structura de zidărie era realizată din cărămizi de epocă, având dimensiuni de 28x14x4 cm, cu mici variații.

Secțiunea III a fost realizată imediat la sud de spațiul de acces în parterul fostului han, perpendicular pe peretele acestuia. Nu a fost întâlnit decât moloz din demolarea și sistematizarea

verticală de secol XX.

În interiorul fostului „Han Hagi Tudorachi”, la parterul acestuia au fost realizate trei casete și o secțiunea arheologică.

Caseta 2 a fost realizată la doi metri nord de capătul hanului dinspre strada Gabroveni. Aici a fost surprinsă existența peretelui de est al parterului hanului, care este în același timp și montant vestic al fostei bolți peste traveea estică a pivniței. Acest zid este perfect adosat la un altul, mai vechi, aparținând montantului estic al unei pivnițe aflată sub curtea interioară a fostului han (pivnița **O**). Din aceasta se păstrează întreaga zidărie până la nivelul nașterii bolții sale, în această casetă fiind descoperită și nașterea unui arc dublou care, probabil, sprijinea această boltă dispărută.

Caseta 4 a fost realizată la capătul de nord al curții interioare a fostului han; era urmărită obținerea unei stratigrafii verticale și stabilirea prezenței unei pivnițe, contemporană cu cea din zona Casetei 2. Aici s-a constatat absența acelei pivnițe mai vechi (pivnița **O**), din zona centrală a curții interioare a hanului. În schimb, stratigrafia verticală a demonstrat că pivnița de vest (pivnița **C**) și parterul hanului au fost unitar construite în sec. al XIX-lea, iar către sfârșitul acestuia, a avut loc o amplă intervenție de refacere. Nivelul de călcare (sec. XIX) din curtea interioară a hanului era inițial cu aproximativ 0,50 m mai jos decât cel actual, fiind realizat din piatră de râu.

Caseta 6 a fost practică la aproximativ 12 m nord de intrarea sudică în curtea interioară a hanului. Aici a fost surprins capătul de nord al pivniței **O**, reprezentat de un timpan de zidărie, peretele de vest al acestei pivnițe, parțial preluat de elevația parterului hanului, și nașterea unui arc dublou ce se sprijinea pe timpanul de zidărie pomenit. S-a constatat că pivnița **O** a fost demolată (numai sistemul de boltire), atunci când a fost construit parterul hanului, fiind umplută cu molozul din demolare

Secțiunea VI a fost trasată la 3,5 metri de intrarea în han, din strada Gabroveni, orientată est-vest. Aici a fost parțial surprins extradosul pivniței **P** și montantul sudic al acestei pivnițe. S-a constatat contemporaneitatea pivnițelor **P**, **A** și **M**, elevația pivniței **P** fiind întreșesută cu cea a montantului vestic al pivniței **M** și cu cea a montantului estic al pivniței **A**. În spațiul **N**, nu au fost descoperite elemente care să demonstreze funcționarea unei pivnițe anterioare hanului, însă cercetarea arheologică nu a putut fi realizată până la pământul steril, datorită pericolului de prăbușire.

În pivnițele fostului „Han Hagi Tudorachi”, au fost efectuate nouă casete și secțiuni arheologice.

Caseta 5 a fost realizată în pivnița **D**, pentru a cerceta prezența și caracterul complexului

arheologic descoperit în cursul săpăturilor arheologice din anii 1967-1974. Acest complex (CPL 1) a fost secționat de un șanț paralel cu axul longitudinal al pivniței **D**, având lățimea de aproximativ 0,80 m, conținând fragmente de pardoseală din ciment sclivisit. Probabil că șanțul a fost efectuat în timpul cercetărilor arheologice din secolul XX și a distrus CPL 1 pe toată suprafața sa. Complexul a mai putut fi cercetat doar pe ultimii săi 45 de cm din adâncime, fiind săpat direct în pământul steril. În umplutura complexului s-au găsit fragmente ceramice medievale, ce pot fi datate larg în sec. al XVI-lea, mult cărbune, chirpic ars. Complexul avea cel puțin 3, 5 lungime și 2 m lățime. Este foarte probabil ca acest complex să fie de fapt locuința (?) descoperită în anul 1974, a cărei dispariție a fost considerată în anul 1596.

Caseta 3 a fost realizată în zona centrală a pivniței **L**. Nivelul de călcare actual în acest sector era deja situat pe pământul steril. Caseta a interceptat un șanț cu o adâncime de aproximativ 0,50 m, orientat est-vest, aparținând probabil cercetărilor arheologice din anii 1967-1974.

Secțiunile IV și V au fost realizate în pivnița **E**, pentru a putea investiga CPL 2, reprezentat tot de o locuință medievală din secolele XVI-XVII. aceasta avea dimensiunile de aproximativ 4,00 x 3,00 m, fiind păstrată numai pe o adâncime de 0,40-0,50 m de la nivelul de călcare actual. Ea era imediat suprapusă de nivelul de construire al sectorului **E** de pivniță. Ceramica descoperită în interiorul complexului face posibilă datarea largă a acestuia în secolele XVI-XVII.

Caseta 7 a fost executată la relația dintre sectoarele de pivniță **L**, **M** și **P**. Aici a fost stabilită relația constructivă între pivnița **P** și **L**, în sensul că pivnița **P** este ulterioară peretelui vestic al pivniței **L**) și a fost descoperit un alt complex medieval (CPL 6), suprapus imediat de o șapă de beton de sec. XX.

Caseta 8 a fost executată în zona de rație dintre sectoarele **B** și **C** ale pivniței din traveea vestică. Aici s-a constatat că sectorul de pivniță **C** este ulterior sectorului de pivniță **B** și a fost descoperită fundația timpanului de zid ce închidea capătul de nord al pivniței **B**, corespunzând resturilor timpanului de zid ce închidea capătul de nord al pivniței **O**, descoperit în Caseta 6.

În pivnița **H** a fost executat un sistem de două secțiuni (**S VII și S VIII**) și două casete (**Cas. 9 și Cas. 10**). acestea au avut rolul de a dezveli o structură de zidărie aparținând unei scări sau gârlici de acces în pivniță, ce pleca din pivnița **I** și era anterior elevației actuale a pivniței **H**. În perimetrul **S VII și Cas. 9** a fost cercetat și un complex (CPL. 7), reprezentat de o groapă aproximativ patrulateră, cu dimensiunile de 1,8 x 1,8 m, suprapusă de nivelul de construire al pivniței **H**. Fundația acestei scări (sau gârlici) a fost aproape complet demantelată (în unele porțiuni se mai păstrau ultimele două asize de cărămizi din fundație), înainte de construirea

actualei elevații a pivniței **H**.

CONCLUZII

În cursul anului 2009, în actuala curte de la nr. poștal Gabroveni 53 au fost efectuate lucrări de hidroizolare a fundației clădirii de pe strada Gabroveni nr. 55, care au presupus lucrări adânci de săpătură. Probabil cu această ocazie au ajuns în stratul de moloz, scos din Secțiunea I, mai multe fragmente ceramice aparținând secolelor VII-VIII (cultura Ipotești-Ciurel). Aceasta ne determină să afirmăm că în zona curții de pe Lipscani 88 și Gabroveni 53 poate exista un orizont arheologic din această perioadă.

În ce privește curtea actuală, stratul de moloz rezultat din demolarea părților supratereane ale clădirilor de la nr. 88 (strada Lipscani) și 53 (strada Gabroveni), cât și cel obținut din lucrările de construire și reabilitare ale clădirilor de la nr. 90 (strada Lipscani) și 55 (strada Gabroveni), având o grosime ce ajunge și la 3 metri, netasat, a reprezentat un real pericol și a împiedicat ajungerea la eventuale depuneri arheologice mai vechi.

De aceea, pentru stabilirea potențialului arheologic din acest perimetru este necesară mai întâi o decapare a stratului de moloz, numai sub supraveghere arheologică.

În ce privește perimetrul fostului „Han Hagi Tudorachi”:

1. În epoca medievală acesta a fost ocupat de mai multe amenajări antropice. O parte dintre acestea au fost puse în evidență de cercetarea arheologică din anii 1967-1974¹. Având în vedere că cercetarea arheologică, atunci ca și acum, a fost posibilă mai ales în pivnițele din zona de nord a „Hanului Hagi Tudorachi”, acolo au și fost descoperite complexe arheologice medievale. Din acestea se păstrau doar părțile lor subterane, adânc săpate în pământul steril, care nu au fost astfel afectate la realizarea gropilor pentru construirea pivnițelor de sub han. Aceste complexe au un caracter modest, putând fi ușor considerate gropi menajere, sau pivnițele unor construcții supratereane ce nu vor putea fi niciodată descrise. Prezența constantă a acestor complexe în corpurile de pivniță **D**, **E**, **H** și **A** și **M**, ar conduce la cea mai facilă interpretare că ar jalona traseele a două ulițe medievale, ale căror trame au fost moștenite de străzile Gabroveni și Lipscani. Planimetria lor va trebui însă revăzută după cercetarea arheologică a zonei centrale a hanului. Cu siguranță ele marchează etapa medievală a orașului București, adică a unor locuințe caracterizate probabil mai ales prin precaritatea materialelor din care erau ridicate (lutul și lemnul); vecinătatea Curții Domnești nu a determinat un nivel ridicat de urbanizare sau o stabilitate ridicată a

locuirii. Aceasta ar fi caracteristica acestei etape antropice, datată larg în secolele XV-XVII, extrem de importantă pentru cunoașterea începuturilor urbane și extrem de puțin cunoscută încă.

2. Următoarea etapă ar putea aparține secolului al XVIII-lea, conform datărilor propuse cu ocazia cercetărilor din anii 1967-1974. Acestea îi aparține o construcție cu două corpuri de pivniță (**B** și **O**). În mod cert, peste acestea era ridicat cel puțin un parter, cu cel mai probabil rol comercial. În această etapă de cercetare, este imposibil de spus pe unde era realizat accesul, de la parter, în cele două corpuri de pivniță. Comunicarea între ele era realizată pe sub două arce dublouri, păstrate încă în structura montantului dintre pivnițele **B** și **O**. Cele două pivnițe erau acoperite cu bolți semicilindrice, acum dispărute începând de la nivelul nașterii lor. Construcțiile din această etapă au fost realizate temeinic, din cărămizi de epocă bine lucrate. Este foarte probabil ca, în această etapă să fi existat deja o aliniere a clădirilor din această zonă. O altă pivniță la fel de veche, identificată parțial la nivel de fundații (în pivnița **H**) și de elevații (pivnița **I** și **J**), a funcționat tot în secolul al XVIII-lea. Ea avea acces dinspre sud, prin actuala pivniță **I**, pe o scară sau un gârlici, cu o altă pantă decât cel păstrat acum. Pentru a stabili datarea acestei pivnițe, va fi necesară cercetarea arheologică a suprafeței **K**, încă încărcată de gunoaie de epocă contemporană. După părerea noastră, în cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX, pe locul „Hanului Hagi Tudorachi” au funcționat două clădiri, independent una de cealaltă. Una se afla pe amplasamentul pivnițelor **O** și **B**, iar cealaltă pe amplasamentul pivnițelor **I**, **J** și **H**. Pe locul curții actuale se aflau alte două construcții subterane, independente de acestea: una era aliniată la frontul de clădiri de pe strada Lipscani, având peretele de vest adosat la pivnița **H-I**, iar cealaltă era aliniată la frontul de pe strada Gabroveni. Aceasta din urmă avea aproximativ 20 de metri lungime, iar peretele său de vest se mai păstrează și acum, fiind preluat ca montan al pivniței **L**. Nivelul de călcare din interiorul pivniței **B** era cu până la 1,55 m mai jos față de cel actual. În depozitul de moloz creat prin demolarea parțială a pivniței **B** au fost descoperite fragmente de olane și de cahle- placă cu fața închisă și decor micasat. așadar, încăperile de locuit supraterrane aveau acoperiș din țiglă și erau dotate cu sobe cu cahle.
3. Actuala clădire a „Hanului Hagi Tudorachi” a fost construită după marele incendiu din ziua de Paști a anului 1847. Pentru prima dată apare consemnată în planul

¹ Panait I. Panait, *Hanul Gabroveni din București*, în R.M.M., nr. 2/1977, p. 26-29.

Borroczyn din 1852 și purta denumirea de „Hanul Hagi Tudorache”. Potrivit documentelor de epocă, hanul a fost construit de acest negustor, pe terenuri și pe amplasamentul unor pivnițe arse, cumpărate de la mai mulți negustori armeni (Hagi Kervorok și Hagi Agop), care cereau aprobare în iunie 1847 să rezidească două bolți în ulița Lipscanilor². E posibil ca bolțile pivnițelor O și B să se fi prăbușit în timpul marelui incendiu. Constructorii au hotărât să renunțe la pivnița O, pe care au umplut-o cu molozul rezultat din curățarea terenului. Au reconstruit bolta în leagăn ce acoperea pivnița inițială B, dar au ridicat în prealabil montanții de vest și est cu încă cel puțin 50 cm, astfel că în zona cheii de boltă, nivelul extradosului era cu cel puțin 1 metru mai ridicat decât nivelul de călcare stabilit pentru curtea interioară ce a înlocuit pivnița O. Faptul că bolta în leagăn ce acoperă acum pivnițele B și C este continuă, fără rost de adosare acolo unde se sfârșea inițial pivnița B, este o dovadă. Analiza de parament din zona Cas. 8 este iarăși dovada ridicării nivelului bolții. Rostul acestei ridicări a bolții este dat de practicarea unor ferestre de aerisire și vizitare a spațiului interior al pivniței, dinspre curtea interioară. În paralel, la est de pivnița O a fost realizată o travee estică de pivniță (L și M). La peretele de est al pivniței O a fost adosat un zid nou, cu rost de montant, iar la peretele de vest al pivniței deja existentă în actuala curte, a fost adosat un alt zid cu rost de montant, cu grosimea unei cărămizi de epocă pusă pe lat. Între cele două structuri de zidărie a rămas un rost umplut cu pământ neumblat, observat începând din 1998, când acest placaj de cărămizi a început să se macine. Pe cei doi montanți rezultați se sprijinea o boltă în leagăn. Astfel a apărut o nouă pivniță L. Pentru comunicarea între cele două travee de pivnițe, a fost construită pivnița de legătură P. Corpurile de pivniță A și M sunt contemporane cu pivnița L.

PROBLEME NELĂMURITE

1. Deoarece mari suprafețe ale „Hanului Hagi Tudorachi” sunt folosite pentru lucrări de sprijinire provizorie, nu au putut fi efectuate săpături arheologice unde se impunea. Pericolul de prăbușire a unor structuri din construcție era de asemenea foarte mare. Pe toată suprafața pivniței M exista o șapă groasă de beton care nu putea fi spartă fără a produce trepidații. În curtea actuală un strat gros de moloz a împiedicat adâncirea săpăturii arheologice peste 2 metri. Din aceste motive nu au putu fi rezolvate o serie de probleme de cronologie a monumentului.

² Ioana-Maria Petrescu, *Pasajul comercial Lipscani – Gabroveni 1*, în BMMB, XIII, 1999, p. 224.

2. Nu a putut fi stabilită planimetria clădirii de pe strada Gabroveni 53, care a funcționat contemporan cu prima clădire de zid de sub actualul han (pivnițele B și O). Aceasta era o construcție alcătuită din parter și pivniță, din zidărie de cărămidă legată cu mortar de var și nisip și funcționa deja, cel puțin în prima jumătate a secolului al XIX-lea.
3. Nu a putut fi stabilită planimetria clădirii adosată la pivnița alcătuită din compartimentele G, F, H, I, J. Pentru stabilirea raportului cronologic între cele două construcții este necesară investigarea arheologică între Secțiunea II și laturea estică a hanului.
4. Nu a putut fi stabilit accesul în pivnițele B-O din exterior. Este foarte probabil ca acesta să se fi realizat dinspre nord, însă cercetarea din sectorul casetei 6 nu a putut fi extinsă în această etapă.
5. Nu a putut fi stabilită relația dintre corpul nord-vestic de pivniță (pivnițele D și E) și restul complexului. Pentru aceasta ar fi necesară cercetarea arheologică în capătul de nord al curții interioare a hanului.
6. Nu a putut fi cercetat sectorul K de pivniță, deoarece prin această zonă este realizată circulația personalului

MATERIALUL ARHEOLOGIC

Întregul material arheologic descoperit a fost triat, spălat, etichetat și fotografiat, urmând a fi depozitat la sediul Institutului Național al Patrimoniului

Întocmit,

23.09.2010

dr. Emil LUPU